

POEZIE VE SLUŽBÁCH PEDAGOGIE V 17. STOLETÍ*

Eszter KOVÁCS

Ve starší pedagogické praxi bylo obvyklé podporovat zapamatování učební látky pomocí veršů. Veršovaná forma byla snadnější k memoraci a byla snáze upevňována, obzvláště když k textu patřil také nápěv. Společné zpívání nabízelo možnost na výuku a výchovu. V této studii jsou speciálně zkoumány verše vzniklé před rokem 1700, které byly vydané (tištěné) na území Uher, česky anebo slovensky s pedagogickým účelem. Většina z nich byla užívána při katechezi, nebo sloužila při výuce „morální výchovy“. Menší část obsahuje světské znalosti. Pro obě části je společné to, že jejich účelem byla výuka nebo morální výchova dospělých mimo školy.

Kancionály a modlitebné knížky v 17. století bez ohledu na konfesijní příslušnost obsahují básničky a písničky s katechetickým účelem. Ty můžeme dále dělit na tři větší skupiny:

1. První obsahuje výuku o Bohu, druhá o Bibli Svaté a třetí o naučení Církve Svaté.

Písničky a básničky, veršované přemýšlování o Bohu chtěli především zdůraznit, že Bůh nesmírně dobrotivý a miluje svá stvoření, hlavně člověka, kterého stvořil k obrazu svému, a kajícímu hříšníku vždy odpouští. Stopy této nauky jsou patrné v každé kající písni, díkyvdání nebo pochvalné písni, a to stejně jak u katolíků, tak u evangelíků. Pro názornost zde uvedeme několik příkladů:

Jeremiaš Lednický¹

Duše buď vesselsa
v kříži duffej v Boha
jemu se poručice,
neb tě držív svéj ruce;
On, věř, že tě můž všeho,
zprostit kříže těžkého.

Tipiš-li zde psotu,
aneb nemoc těžku,
tež přenasledování,
od světa sužování,
tedy modli se pílňě,
Bůh tě z toho vytrhně.

A tanulmány a *Bolyai János Kutatási Ösztöndíj* támogatásával készült./Studie vznikla s podporou *Szidónia János Bolyai* Maďarské Akademie Věd.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Písňe duchovní staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1674, s. 677;

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Písňe duchovní staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1684, s. 767;

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Písňe duchovní staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1696, s. 716;

AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Cithara Sanctorum. Bibliografía*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011,

č. 284/308. My necháváme text v původní formě, jak jsme jej našli v dokumentu. Neupravili jsme ani

chyby tisku. Jediná změna v textu je aplikování pravidla transkripcce. Přepsali jsme w na v, v na u, j na

g na j, cz na č, ss na š, ff na f. Toto jsou jenom značkové změny, jazykový stav textů zůstal bez změn.

Augusta, Jan: *O Kristu Pánu a dobrodincích jeho*²

Pane Ježíši Kriste
tys Syn Boží zajisté
v tebe srdcem věříme,
s Otcem, i Duchem ctíme.

Neb jsi ty věčné Slovo,
v srdci Otce zloženo,
nimž vše učiněno jest,
budiž tobě chvála čest.

Tranoscius: *O dobrodincích božských*³

Proč se tak rmautíš duše má
zdaž Pán tvůj toho již nemá
co v moci své měl od věčnosti
Aj nemáš přičiny k truchlosti:
Vstupně myslí vzhůru k Bohu,
chvalme milost jeho mnohu:
Procit harfo srdce mého,
ke cti dobrodinci tvého

Duch tvůj v Bohu se veselí,
v Otci milém stvořiteli,
jenž mne stvořil k obrazu svému,
a tak y k životu věčnému:
Pokrm, nápoj, oděv dává,
živí, miluje, zastává,
jako Otec dítě malé,
má v paměti v lásce stále.
(...)

² TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 476; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 431; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 328/987.

³ TRANOVSKÝ, Juraj. *Pisně duchovní, staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1636, s. 480; TRANOVSKÝ, Juraj. *Pisně duchovní, staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1639, s. 699; TRANOVSKÝ, Juraj. *Pisně duchovní, staré i nové* [...]. Levoča: Brewer, 1653, s. 504; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 538; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 680; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 634; TRANOVSKÝ, Juraj. *Chvála slovenská* [...]. Trenčín: Čížek, 1659, s. 532; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 330.

[Anonym]: *O dobrodiních božských*⁴

Pane Bože budiž chvala,
od nás krestanův vzdávána;
Tobe y Synu milému,
i také Duchu Svatému.

Neb se o nás velmi staráš,
Co potreby to nám dávaš.
Telo duši opatruješ,
tak své stvoření miluješ.

Ty žádného nezamítaš,
hrýšných na milost přijímaš.
Každý kdož činý pokání,
Má od Boha smilování.
(...)

K upevňování těchto znalostí napomáhala i další metoda, kterou je polemika. Takový je zpívaný dialog mezi hříšným člověkem a Ježíšem, s názvem „*Člověk tužící a Kristus těšící*“ od Jeremiáše Lednického,⁵ nebo *Odpor proti pochybnosti o Boží k hříšným milosti* od Adama Trajan-Benešovského (incipit: „*Jistá jest zkušená věc ta, / že když má pobožný ze světa [...]*“).⁶ V prvním verši Ježíš Kristus utěšuje kajícího hříšníka, což je klasický dialog. V druhém pobožný člověk odpovídá na obžaloby Satana. Začíná s krátkým úvodem, v němž básník Adam Trajan-Benešovský upozorňuje na to, že není větší hřích, než pochybnost vůči nesmírné Boží milosti. Satan to ví, a proto se snaží přesvědčit lidi, že jejich hříchy jsou neodpuštělné. Potom básník dává rady na obranu proti zlému svědomí: vyznání hříchů, snaha napáchané škody odčinit, omlouvat se a věřit, že Pán Bůh odpouští. Básník svá tvrzení dokazuje skrze biblické příklady a příklady z církevních dějin, že Pán Bůh člověka miluje a vždy mu pomůže. Není to klasický dialog, neboť mluvčím je zde jen člověk, Satan, další účastník dialogu, je němý a jeho dílo je tajné a skryté. Trajan-Benešovský v tomto

⁴ [SÓLŐŠI, Benedikt]. *Cantus catholici. Písne catholické [...]*. Trnava: Hörmann, 1700, s. 200f; Egyéb kiadásai: PRIBIŠ, Daniel. *Písne duchovní [...]*. Levoča: Brewer, 1634, s. M,b; TRÁNOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 484; TRÁNOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 702; TRÁNOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 506; [SÓLŐŠI, Benedikt]. *Cantus Catholici. Písne katolicke latinske i slovenske, nove i starodavne [...]*. Levoča: [Brewer], 1655, s. 216f; TRÁNOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 540; TRÁNOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 682; TRÁNOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum. Písne Duchovní, stare y nowe [...]*. Levoča: Brewer, 1693, s. 66; TRÁNOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 635; TRÁNOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 535; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 326/967; DUROVIČ, Ján. *Duchovní poezia slovenská pred Tranovským*. Liptovský Svätý Mikuláš – Ružomberok: Transcius, 1939, č. 156/34; VILIKOVSKÝ, Jan. *Cantus catholici*. In: *Bratislava. Časopisu pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi IX*. 1935, s. 301.

⁵ „*Ó bolesť! Ó žalost! / Kdež v kříži najdu pomoc? [...]*“ TRÁNOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. Fff,bf; TRÁNOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 772f; TRÁNOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 723f; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, s. 316/802; MALURA, Jan. *Písne pobělohorských exulantů (1670 – 1750)*. Praha: Academia, 2010, č. 369/930.

⁶ TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *Artificium bene moriendi, sive Preparatio ad mortem*. [Levoča: Brewer, 1640], s. B₁₀a.

konkrétním úseku textu velmi citlivě představí pochybnosti umírajícího člověka, ale zároveň s naukou o Bohu chce jeho hříšnou duši utěšit a posilnit.

2. Do druhé skupiny katechetických básní patří básně s naukou o Bibli Svaté.

Taková kriteria splňuje například sbírka epigramů od Václava Rataje, v němž jsou krátké čtyřřádkové verše o nedělních a svátečních evangeliích.⁷

Například:

Ephania. (Mt 2)
Christo pia thura litantur.
Christe, ferunt coeli, tibi debita munera Regi,
Qui pulchro veniunt ex oriente Magi.
 Od Východu se přibrali,
 Mudrci k nebeskému králi,
 a dary jemu dávali,
 je býti svým Panem znali.⁸

*

Dominica II. post Epiphania (Jn 2)
De lymphis vina paratur.
Quis non miretur, de lymphis vina parari?
Et reddi e vitreis nobile nectar aquis?
 Kdo se nemá divit tomu,
 když se v ženichově domu
 zázračně voda měnuje,
 v čisté víno obracuje.⁹

V kancionálech a modlitebních knížkách je typické, že skrze biblické příklady chtěli autoři písní a modliteb ukázat cestu k správnému životu. Několik příkladů: *Tranoscius: O povinnostech dítek i rodičů z příkladu Absolonova*,¹⁰ *Píseň Šalamúnova za poctivú živnost*.¹¹ Často představovali události se starozákonní tematikou, jako „předobraz“ Nového

⁷ RATAJ, Václav. *Sententiae evangeliorum dominicalium* [...]. Levoča: Brewer, 1637.

⁸ RATAJ, odk. 7, s. A₆b.

⁹ RATAJ, odk. 7, s. A₆a.

¹⁰ „Krásný byl Absolon / než že zle činil on [...]“. *Tranoscius: O povinnostech dítek i rodičů z příkladu Absolonova*. TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 422; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 616; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 446; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 483; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 552; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 509; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 468; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 304/616.

¹¹ „O Bože můj milostivý / na lid svůj laskavý [...]“. *Píseň Šalamúnova za poctivú živnost*. PRIBIŠ, odk. 4, s. S₆a; TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 585; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 843; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 610; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 640; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 653; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 604; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 648; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 316/808; ĎUROVIČ, odk. 4, č. 196/94.

zákona. Například na Velikou středu¹² se zpívalo o pádu Adama a Evy.¹³ Jsou známé písničky o oběti Melchizedeka,¹⁴ o nevinně obžalované Zuzaně („*Píseň krásna o Zuzanně*“ k poctě Zuzany Tranovské),¹⁵ o utrpení Joba,¹⁶ o stvoření světa¹⁷ atd. Všechny tyto písně se nacházejí v evangelických kancionálech, ale existuje jedna píseň, kterou nalézáme jak v Tranovského *Cithara Sanctorum*, tak i v katolickém kancionálu *Cantus catholici*, o pádu prvních rodičů s incipitem: „*Moc Boží divná / a nevymluvná, co jest učinila? [...]*“.¹⁸

Naproti tomu příběhy z Nového zákona, zvláště o životě Pána Ježíše Krista jsou ve velkém počtu zastoupeny stejně u evangelíků a katolíků. Většina z nich patří k určitému svátku: o Vánocích se zpívalo o narození Krista, na epifánii o obřízce, na Veliký pátek o utrpení, na Velikonoce o vzkříšení Ježíše apod. V katolickém prostředí můžeme hovořit o tradici pašijových her, které byly předváděny v rámci liturgie v Květnou neděli a o Velikém pátku.¹⁹ O životě, zázracích a učení Pána Ježíše bylo složeno méně písní, ale existuje příklad také na toto téma:

¹² Středa před Velikým pátkem.

¹³ „*O přežalostném pádu / Adama a Evy / nyní zpíváti budu, / aby křestian věrný [...]*“ Lamentationes-1. k Středě. *O pádu prvních Rodičů v Ráji*. TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 129♯; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 185; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 132♯; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 153♯; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 188♯; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 138; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 320/876; MALURA, odk. 5, č. 369/923.

¹⁴ „*Jest proč plesají srdce přeslavná / Osvícená a předustojná.*“ PILÁRIK, Štefan. [*Gratus adventus.*] III. *Melchizedech Kněz Boha silného vyšel maustřety Abrahamovi je navracujícím a požehnal mu (Gen. 14., 18-19.)* [PILÁRIK, Štefan. *Supplicibus Precibus Oblectare Ieh. Harpha Davidica [...]* to jest harffa Davidova [...]. Trenčín: Od Háje, 1652, s. 163 (L₆a).

¹⁵ „*Slyš ó věrná duše / kterak Daniel piše [...]*“ *Píseň krásna o Zuzanně*. A versszakok kezdőbetűi a *Susanna Transcius* nevet adják ki. TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 493; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 562; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 520; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 342/1204.

¹⁶ „*Hospodine popatř z Nebe / Jak se tvým věrným zde vede [...]*“ Babčáni, Juraj. *Kdy šest hodin bije 2.* (Job 5, 19) [BABČÁNI, Juraj]. *Cordiale Horologium a neb Srdečné duchownj hodinky [...]*. Žilina: [Vd. Alžbeta Dadanová a syn], 1684, s. 39.

¹⁷ „*O Všemohací a věčný / Bože v Trojici jediný [...]*“ Babčáni, Juraj. *Kdy šest hodin bije 1.* BABČÁNI, odk. 16, s. 34.

¹⁸ „*Moc Boží divná, a nevymluvná, Co jest učinila? k obrazu svému člověka stvořila! [...]*“ *O pádu prvních rodičů* TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 23; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 18♯; SÖLÖŠI, 1655, odk. 4, s. 14♯; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 17; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 27♯; TRANOVSKÝ, 1693, odk. 4, s. 4; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 26; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 18; [*Písně Adventní, o zdávna žádaném seslání syna Božího s nebe [...]*]. Trenčín: Čížek, 1662, s. A₅b; SZÖLLÖSI, 1700, odk. 4, s. 14♯; PLINTOVIČ, Adam. *Zpevove a neb Písničky duchovné [...]*. Žilina: Dadan, 1686, s. 7; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 310/696; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 300.

¹⁹ Na příklad: „*Umučený našeho Pána Jezu Krista, / jakož zepsal Svatý Jan, ten evanjelista [...]*“ SÖLÖŠI, 1655, odk. 4, s. 94♯; SÖLÖŠI, 1700, odk. 4, s. 78♯; „*Umučený našeho / Pána milostného, / váž sobe křestian verný [...]*“ SÖLÖŠI, 1655, odk. 4, s. 97♯; SÖLÖŠI, 1700, odk. 4, s. 81♯; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 303.

v nebi máš [...].²⁵ és [Anonym]: „Nuž všickní spolu, / zdvihnauc srdce vzhůru [...].“²⁶), o Slově Božím (Palma Močidlanský, Sixt: *Slovo Boží jest perla drahá*,²⁷ Tranoscius: *O slovu Božím*²⁸), o božském opatrování („U tebeť jest darů dosti / Pane hojnost nad hojnosti [...].“).²⁹ Více didaktické jsou písně o ospravedlnění člověka z pouhé milosti Boží.³⁰

Speratus, Paulus: Es ist das Heil uns kommen her (Transl. Tranoscius)
*O ospravedlněný člověka z pouhé milosti Boží*³¹

Přišlot k nám padlým spasení,
 z pauhé Boží milosti,
 lidských zasluh k spomožení,
 nejsau platné hodnosti.
 //: Víra jde k Pánu Ježíši,
 u něhož pomoc nejlepší,
 ten se stal prostředníkem.://
 (...)

²⁵ TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 386; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 562; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 412; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 424; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 489; TRANOVSKÝ, 1693, odk. 4, s. 59; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 444; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 426; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 274/154.

²⁶ TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 378; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 550; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 404; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 418; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 483; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 437; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 416; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 316/793.

²⁷ „Boží slovo / a Kristovo / jestit jasná / perla krásná [...].“ PALMA Močidlanský, Sixt. *Perlička dítek Božích* [...]. Trenčín: b.t., 1663. s. A₈a; PALMA Močidlanský, Sixt. *Perlička dítek Božích, aneb pokladnice duchovní rozličné drahé perlý klinoty v sobě obsahující* [...]. Levoča: Brewer, 1683, s. 11.

²⁸ „Evangelium věčného / Upřímní milovníci [...].“ TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 359; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 520; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 385; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 399; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 401; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 359; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 394; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 284/321; MALURA, odk. 5, č. 320/358.

²⁹ „U tebeť jest darů dosti / Pane hojnost nad hojnosti.“ *O božském opatrování*. In: TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 578; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 824; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 604; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 634; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 651; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 602; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 641; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 350/1327.

³⁰ „Radujtež se ó křestiané / a plésejme společně [...].“ LUTHER, Martin. *Nun freut euch, lieben Christen* (Transl. Tranoscius); *O ospravedlnění člověka z pauhé milosti Boží*. TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 374; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 544; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 400; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 414; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 479; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 434; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 411; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 338/1149; „Přišlot k nám padlým spasení, / z pauhé Boží milosti [...].“ SPERATUS, Paulus. *Es ist das Heil uns kommen her*. (Transl. Tranoscius). TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 371; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 539; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 397; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 412; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 477; TRANOVSKÝ, 1696, odk. 1, s. 432; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 408; AUGUSTÍNOVÁ, odk. 1, č. 338/1134.

³¹ TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 477.

10. Skutkové dobři jdau jistě,
z víry živé a pravé,
Kdoby z ní živ nebyl čistě,
mělby zdání nepravé.
//:Však spravedlnost jen z víry jde,
skutek jako sluha z ní jde,
k bližním, víru zjevuje.://,
(...)

Benedikt Sólóši, sestavovatel *Cantus catholici*, vědomě užíval hudbu a zpěv jako pomoc ke katechezi. Systematicky vybírá nejdůležitější učení katolické církve, které následně vysvětluje v jednotlivých písních. Má konkrétní píseň o všech (sedmi) svátostech, o patere, o přijímání pod jedním způsobem („*Radějme se křestiané, / neb Krev s Tělem Páně [...]*“),³² o desateru, o teologických ctnostech (víra, naděje, láska).³⁴ Písně o teologických ctnostech, které jsou v katolických kancionálech, nejsou v evangelických. I když je toto teologické téma pro obě dvě konfesní skupiny stejné, je z toho patrné, že katolíci a evangelíci neužívali stejných písní, nýbrž svou tvorbu komponovali paralelně. Obdobná situace je například u písní o Svaté Trojici, o Apokalypse, o Nebeském království atd. Jinde, například u písní k výročním slavnostem (Vánoce, Velikonoce, atd.), o pokání, o slávě Boží, díkyvdání atd. často lze pozorovat překrývání mezi katolickými a evangelickými písňovými tradicemi, jedinou výjimku pochopitelně tvoří segment písní o dogmatických otázkách. Zde k žádnému překrytí nedochází. Dogmatika byla kardinálně důležitá pro každou náboženskou skupinu, aby svá stanoviska předali čistá a jasná, přesně v intencích vyznání své církve.

*O přijímání velebné svátosti pod jedním způsobem [Píseň katolická]*³⁵

Radějme se krestiane,
neb Krev z Tělem Páne,
Pri Oltári jsme viděli,
Jak nam pismo veli.
Že hned po posvecení
z božským způsobením,
chleb a vino se mení,
a jest v okamžení
Pán Ježíš pritomný.
(...)

³² *Na Patere Prikázaňi Círky svaté všeobecné křestianské*. In: SÓLÓŠI, 1655, odk. 4, s. 249; SÓLÓŠI, 1700, odk. 4, s. 233; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 297.

³³ *O přijímání velebné svátosti pod jedním způsobem*. In: SÓLÓŠI, 1655, odk. 4, s. 175f; SÓLÓŠI, 1700, odk. 4, s. 159f; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 302.

³⁴ „*Kdo chce pravý křestian služi[!], / a Boží hlas poslechnuti.[...]*“ In: SÓLÓŠI, 1655, odk. 4, s. 250f; SÓLÓŠI, 1700, odk. 4, s. 234; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 299.

³⁵ SÓLÓŠI, 1700, odk. 4, s. 159.

Při katechezi i v morální výuce k dispozici významný počet kancionálů. Nejdůležitější mezi nimi je *Korunka* chově mladých, neprovdaných a křestianského jednání v různých okolnostech i veršované části. Největší částí jsou ctnosti (I. Víra, II. Naděje, III. Trpělivost, VIII. Tichost, IX. Snáživost, XIV. Opatrnost, XIX. Sřednost, XX. Bedlivost, XXV. Stálost, XXVI. Prívěťivost, XXVII. Stálost, XXVIII. Prívěťivost). Tyto zosobněné ctnosti dávají se si mají podle dobového náboženství.

³⁶ *Korunka aneb wjnek panenský k zvláštňmu potěšenj a vžijení*. In: SÓLÓŠI, 1700, odk. 4, s. 36, s. A₁a-C₁.

O Ježíši mé spasení,
v Svátosti Oltární,
Pod jedným jak pod obojím
Spůsobem te verím.
Byti cele přítomného,
nerozděleného.
Dejž bych hodně tě užíval,
a tak pamatoval,
umučený tvého. Amen

Při katechezi i v morální výchově hrála poezie stejně důležitou roli. V té době již byl k dispozici významný počet knih s radami o správném křesťanském životě také v češtině. Nejdůležitější mezi nimi je *Korunka, aneb vínek panenský* [...],³⁶ která byla určena k výchově mladých, neprovdaných dívek. Kniha měla představit pravidla správného chování a křesťanského jednání v různých životních situacích a povoláních. V knížce jsou prozaické i veršované části. Nejprve dochází k představení jednotlivých kladných ženských ctností (I. Víra, II. Naděje, III. Láska, IV. Pobožnost, V. Bazeň Páně, VI. Pokora, VII. Trpělivost, VIII. Tichost, IX. Svornost, X. Milosrdenství, XI. Spravedlnost, XII. Síla, XIII. Snážnost, XIV. Opatrnost, XV. Vděčnost, XVI. Uctivost, XVII. Čistota, XVIII. Stydlivost, XIX. Střednost, XX. Bedlivost, XXI. Pravda, XXII. Mlčelivost, XXIII. Upřímnost, XXIV. Přívětivost, XXV. Stálost, XXVI. Setrvání) ve veršované formě.³⁷

Tyto zosobněné ctnosti dávají čtenářkám dobré rady a poskytují dívkám kladné vzory, které si mají podle dobového náboženského konsensu osvojit.

Například:

VI. Pokora

Ja, Pokora, nizce sedím,
nejraději k zemi hledím.
Míst předních neoblibuji,
poslední sobě zvoluji.
Kořím se pod ruku Boží,
neb mi to k dobrému slauží,
znám svau velikau chudobu,
sama s nic býti nemohu.
(...)

³⁶ *Korunka aneb wjnek panenský wssechném pobožným a sslechetným Pannám národu slovenského, a českého k zwlasstnjmu potěssenj a vžjtku oddaný*. [...]. Žilina: Vd. Alžbeta Dadanová a syn, 1679.

³⁷ *Korunka*, odk. 36, s. A₁a-C₄b.

VIII. Tichost

Tiše krotce sobě vedu,
do hluku světského nejdu,
co jest hněv, zlobivost nevím,
mstítí se ničímž nehledím.
(...)

XII. Síla

V dobrém předsevzetí stojím,
žádného se nic nebojím,
statečně sobě počínám,
napohrůžky zlých nic nedbám.
Jsem myslí hbité, spanilé,
Nermautím se žádné chvíle.
(...)

Potom se představí různé situace a vysvětlí, jak se má ctnostná dívka chovat:

Například:

*Jak při hospodinství a práci?*³⁸

Rano před staršími vstáti,
předkem Bohu děkovati,
Potom oheň roznítiti,
kdež potřebí zatopiti.
Umesti v domě, v světnici,
stůl umýti, i lavici.
Kdež potřeba pokliditi
všecko čistota zpraviti,
míti zmyté čisté hrnky,
misy, talíře, okřínky
(...)

*Jak se míti má, když z příhody škody učiní?*³⁹

Což se škodného nahodí,
volí, neb nechtíc přihodí,
nic toho při sobě netaj,
Jakž v pravdě jest,
tak znáti dej.
(...)

³⁸ Korunka, odk. 36, s. C₈b.

³⁹ „Což se škodného nahodí / volí neb nechtíc přihodí.“ In: Korunka, odk. 36, s. C₁₂^a.

⁴⁰ Korunka, odk. 36, s. C₁₂b-D₁

⁴¹ Gen. 32, 19-28.

⁴² „V oděvu měj se prostře dně / m

*Jak se má tance vystříhati?*⁴⁰

Uhledáš-li tancovati,
 ktere co kozy skákati,
 Bud' samy, aneb s pacholky,
 čistými světa holomky,
 střež se diablova humence
 Tuť on svá osidla meče
 na všechny ty kteříž skáčí,
 jsaut' jeho co v sýti práci,
 Tuť jich k své vůli užívá,
 (...)

Kolikrát v tanci kdo skočí,
 Tolikrát do pekla kročí
 (...)

Všecky také tanečnice,
 jsaut' té děvky účastnice,
 jenž před Herodem skákala,
 hlavu Janovu žadala.
 (...)

Na tom tanci při Teleti,⁴¹
 jenž jest modlářstvím posvěcen,
 na nějž hněv Boží roznícen,
 naramné přísně jej trestal,
 množství jich zmordovati dal.

Tři a dvacet tisíc lidu,
 přišlo jich v tu smrti bídu
 Aj toť máš jiste znamení,
 Jaké má Bůh k tanci zření.

*Jak se míti při šatstvu a oděvu?*⁴²

V oděvu měj se prostředně
 Ne potupné, ni nadherné,
 na křtalty zbytečné nedbej,
 aniž nových krojů hledej
 Zvláště pak šatů oplzlých,
 nad poctivost vykrojených
 (...)

⁴⁰ Korunka, odk. 36, s. C₁₂b-D₁a.

⁴¹ Gen. 32, 19-28.

⁴² „V oděvu měj se prostře dně / ne potupné, ni nadherné.“ In: Korunka, odk. 36, s. D₁a.

Aby se komu líbila,
krom Bohu, jemuž slíbila,
služebníci jeho byti,
k jeho vůli se říditi,
v jehož se obraz vždy formůj.
jiným se líbiti varůj!
Leč budešli z vůle jeho,
míti manžela rádného.

Mezi morální naučení patří také knihy Adama Trajana-Benešovského o důstojném životě,⁴³ o svěcení neděli,⁴⁴ nebo o půstu.⁴⁵ Opět je zřetelné překrytí mezi katolickými a evangelickými tradicemi, například píseň Jána Blasiusa *O etnostem životě*, podle *Latina 1, p. 10*, *Cithara Sanctorum* a stejně i v *Cantus catholici*.⁴⁶

3. Nakonec ve třetí skupině jsou básně, které se soustředí na naučení a osvojení praktických znalostí z přírodních věd.

Jan Weber, lékař z Prešova, ve své knížce (napsané německy, maďarsky a česky) *znamená* veršované formy ke zdůraznění nejdůležitější informace, nebo k podání sumy určité kapitoly.

Několik příkladů:

„Citřin jest kyselě jablko,
nemá větší moci jak ro
Byť nemoc i s jedem byla,
však aby ti neškodila,
Citřin za pomáhá k zdraví,
mladým, starým jest lík pravý.“⁴⁷

„Někdy nemoc tak zlá bývá,
že žádný lík neprospívá.“⁴⁸

⁴³ TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, odk. 6.

⁴⁴ TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *De sanctificatione diei Dominici* [...]. [Levoča, 1640].

⁴⁵ TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *Všitčné Rozjímánj, O Postu* [...]. [Trenčín, 1640].

⁴⁶ „O blahoslavený člověk / kterýž dobrém strávil svůj věk [...].“ In: TRANOVSKÝ, 1636, odk. 3, s. 416; TRANOVSKÝ, 1639, odk. 3, s. 608; TRANOVSKÝ, 1653, odk. 3, s. 440; SÓLŐŠI, 1655, odk. 3, s. 226; TRANOVSKÝ, 1674, odk. 1, s. 478; TRANOVSKÝ, 1684, odk. 1, s. 547; TRANOVSKÝ, 1688, odk. 1, s. 505; TRANOVSKÝ, 1659, odk. 3, s. 461; SÓLŐŠI, 1700, odk. 4, s. 210; AUGUSTINOVSKÝ, odk. 1, č. 316/800; VILIKOVSKÝ, odk. 4, s. 300.

⁴⁷ WEBER, Jan. *Amuletum to jest zpráva knížka a potřebná o moru* [...]. Levoča: Brewer, 1645, s. 40.

⁴⁸ WEBER, odk. 47, s. 155. „Interdum docta plus ualet arte malum.“ OVIDIUS. *Epistulae ex Ponto* III. 18. Maďarsky: „A betegség néha úgy elhatalmazzik, / hogy semmi mesterseggel meg nem gyógyítható.“ WEBER, Johann. *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a dög-halálról*. Bártfa (Bardonia) 1645, s. 55.

Známe české verše z úzereckých fenoménů.⁵⁵

Do roku 1701 známe i království, které se zachová nebo přiznaným pedagogickými charakteristiky těchto veršů pro dějiny pedagogiky a retické pedagogické spisy.

leboč, 1645, s. 140; VARČEK, *Knížka o křesťanství 1630 –*

WEBER, odk. 47, s. 88. „

Quod caret alterna requie,
ASCLEPIUS, Nicolaus. *F*

De plenit cyathis multos per

O paušení krve žilav: „Me
Simon. *Kalendář nový s pr.*

„Vynj jatu v světě živlové, /
Kdyžkolvěk Bůh věčný / m

tres cometae lucidi appar

caudas post se trahens. Ul

Maďarsky: „Mozogás v niché s
Bovest. 1686, s. 55.

Moč a smrad lidí nemocných,
vůně přední doktorů ctných.⁴⁹

Co nemá odpočinutí,
nebude mít dlouhé hnutí.⁵⁰

Jak v čas moru utíkati
můžeš to z třech slov poznati,
hned ustup daleko zajdi,
a domu neskoro zas jdi.⁵¹

Mnozi kteří mnoho pili,
duši z těla vypudili.⁵²

Známe české verše z území Uher o pouštění krve žilou,⁵³ o čtyřech živlech⁵⁴ a o astrologických fenoménech.⁵⁵

Do roku 1701 známe celkem 2162 českých nebo slovenských veršů z území Uherského království, které se zachovaly v tištěných dokumentech. Skoro třetina byla psána se skrytým nebo přiznaným pedagogickým účelem. Tato krátká studie mohla poukázat jenom na hlavní charakteristiky těchto veršů. Kancionály a modlitebné knížky tedy můžou být pramenem i pro dějiny pedagogiky raného novověku a stejně důležité jako jsou konkrétní dobové teoretické pedagogické spisy.

Jakab, 1645, s. 140; VARGA, Imre, ed. *Régi magyar költők tára: XVII. század, 9, A két Rákóczi György korának költészete 1630 – 1660*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1977, s. 243, s. 644.

⁴⁹ WEBER, odk. 47, s. 88. „*Stercus et urina, medicorum fercula prima.*“ Galenus.

⁵⁰ *Quod caret alterna requie, durabile non est.* WEBER, odk. 47, s. 55.

⁵¹ ASCLEPIUS, Nicolaus. *Haec tria tabificam pellunt Adverbia pestem.* WEBER, odk. 47, s. 12.

⁵² *De plenis cyathis multos perisse sciatis.* WEBER, odk. 47, s. 123.

⁵³ *O pauštění krve žilou:* „*Mestce Máje, Závří i Dubna, / žila k zatínání jest způsobná [...]*“ PARTLICIUS, Simon. *Kalendář nový s pranostýškou [...] k létu Páně MDCL [...]*. Trenčín: Od Háje, 1649, s. C₁₂b.

⁵⁴ „*Čtyři jsou v světě živlové, / a těch rozliční činové [...]*“ *O čtyřech živlech.* PARTLICIUS, odk. 53, s. ¶, a

⁵⁵ „*Kdyžkolvěk Bůh věčný / míni tento svět trestati [...]*“ ZÁBOJNÍK, Juraj. *Cantilena in anno 1664. Quo tres cometae lucidi apparuerunt. Primus in Adventu Crines praefrens. Alter post Calendas Januarii, caudas post se trahens. Ultimus in Paschate, similis priori. Omnes ob ortu Solis.* ZÁBOJNÍK, Juraj. *Modlitby nábožné v nichž se obsahují nanní, večerní obecné vzdychání při tom take písničky [...]*. Levoča: Brewer, 1686, s. 55.

SEZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZŮ

- [BABČÁNI, Juraj]. *Cordiale Horologium a neb srdečné duchownj hodinky [...]*. Žilina: [Dadan], 1684.
- [SŐLŐSI, Benedikt]. *Cantus Catholici. Pjnye katholjcke, latinské, y slowensk, nowé y starobudny* [...]. Levoča: [Brewer], 1655.
- [SŐLŐSI, Benedikt]. *Cantus catholici. Pysne catholjcke, latinské, y slowensk, nowé y starobudny* [...]. Trnava: Hörmann, 1700.
- AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Cithara Sanctorum. Bibliografia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011. ISBN 978-80-89301-86-7.
- DUROVIČ, Ján. *Duchovná poezia Slovenská pred Tranovským. Liptovský Svätý Mikuláš – Žemberok*: Transcius, 1939.
- Korunka aneb wjnek panenský wsechném pobožným a slechetným Pannám národu slawenského a českého k zwlasstnyju potěsenj a wjztku oddaný [...]*. Žilina: Aljbeta Dádanka, 1679.
- MALURA, Jan. *Pisně pobělohorských exulantů (1670 – 1750)*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1836-6.
- PALMA Močidlanský, Sixt. *Perlička dijtek Božjeh [...]*. Trečín: b. t., 1663.
- PALMA Močidlanský, Sixt. *Perlička dijtek Božjeh, aneb pokladnice duchownj rozličné drabé perj křjstny w sobě obsahujcy [...]*. Levoča: Brewer, 1683.
- PARTLICIUS, Simon. *Kalendár nowj s pranowsykau... k létu Páně MDCL [...]*. Trečín: Od Hláv, 1649.
- Pisně Adventu. o zdávna žádaném sesláni syna Božjeho s nebe [...]*. Trečín: Čížek, 1662.
- PLINTOVIČ, Adam. *Zpewowe a neb pjiňičky duchowné [...]*. Žilina: Dadan, 1686.
- PRIBIŠ, Daniel. *Pisně duchowní [...]*. Levoča: Brewer, 1634.
- RATAJ, Václav. *Sententiae evangeliorum dominicalium [...]*. Levoča: Brewer, 1637.
- TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *Artificium bene moriendi, sive Preparatio ad mortem*. [Levoča: Brewer, 1640].
- TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *De sanctificatione diei Dominici [...]*. [Levoča: Brewer, 1640].
- TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *Vžitečné Rozgjmánj. O Postu [...]*. [Trečín, 1640].

TRAJAN-BENEŠOVSKÝ, Adam. *Potrěbné a každodennij w pobožnosti se cwičenj z knižky welmi utěšené Praxis Pietatis řečené...* Trenčín: Vokál, 1640.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Pjsně duchowni, staré i nové [...]*. Levoča: Brewer, 1636.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Pjsně duchownj, staré y nové [...]*. Levoča: Brewer, 1639.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Pjsně duchowní, staré i nové [...]*. Levoča: Brewer, 1653.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum. Pjsně duchownj, staré y nové [...]*. Trenčín: Čížek, 1659.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Pjsně duchownj staré y nové [...]*. Levoča: Brewer, 1674.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Pjjsně duchownij staré y nové [...]*. Levoča: Brewer, 1684.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum. Pjjsně Duchownij, stare y nowe [...]*. Levoča: Brewer, 1693.

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara Sanctorum, Pjsně duchownj staré y nové [...]*. Levoča: Brewer, 1696.

VARGA, Imre, ed. *Régi magyar költők tára: XVII. század, 9, A két Rákóczi György korának költészete 1630 – 1660*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1977. ISBN 065-900-0355-889.

VILIKOVSKÝ, Jan. Cantus catholici. In: Bratislava. *Časopisu pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi IX*. 1935, s. 269-305.

WEBER, Ján. *Amuletum to gest zpráva krátká a potřebná o moru [...]*. Levoča: Brewer, 1645.

WEBER, Ján. *Amuletum, azaz rövid és szükséges oktatás a dög-halálról*. Bártfa (Bardějov): Klösz Jakab, 1645.

ZÁBOJNÍK, Juraj. *Modlitby nabožné w nichž se obsahuj rannj, večernj obecné vzdychanij při tom take pjsničky [...]*. Levoča: Brewer, 1686.